

Els darrers esclaus d'Eivissa

per Joan Planells Ripoll

Quan es parla d'esclaus hom pensa espontàniament en pel·lícules de romans o de nordistes i sudistes americans, i ens ve a la memòria Espàrtac o l'Oncle Tom; i sempre amb la idea de ser espectadors d'unes situacions que mai no s'haurien pogut donar entre nosaltres. Però això possiblement és una idea massa optimista que pot provenir d'un coneixement poc exacte de la nostra pròpia història; perquè la veritat és que els nostres avantpassats eivissencs també fóren «esclavistes», i no solament en els temps llunyans de Barba-rossa, sinó fins una època prou recent perquè els besavis de la gent granada d'avui hagin pogut veure encara a l'illa persones en captivitat.

El bisbe Abad y Lasierra, després de crear les parròquies eivissenques, va manar als rectors que fessin cada any un padró de totes les persones que habitaven dins llurs demarcacions. Aqueixa prescripció episcopal ens permet ara conèixer la població eivissenca des de l'any 1785, en el qual entrà en vigor, fins quasi la meitat del segle XIX, quan a poc a poc s'anà deixant de complir. I repassant amb un poc de paciència les llargues llistes de persones registrades es pot arribar a establir el moviment d'esclaus a l'illa durant els darrers temps de vigència de l'esclavitud.

Des de 1785 a 1790 es troben en dits padrons un total de, almenys, trenta-quatre persones esclaves i vint-i-vuit propietaris d'esclaus:

Esclaus	Propietaris
Josep Ramon (8 anys)	Dn Josep Balansat Palerm
Maria Teresa (17 anys)	
Rosa de Lima (1 any)	
Antoni (23 anys)	D. ^a Teresa Bardaxí Laudes
Un moro (3. ^a edat)	Dn Pedro Navarro Ortíz
Majamet (3. ^a edat)	Dn Mariano Balansat Esteve
Daddux (3. ^a edat)	
Majamet (43 anys)	Dn José Botino Nicolau
Amar (3. ^a edat)	Dn Marcos García de Orozco
Majamet (3. ^a edat)	D. ^a Rita Palerm Botino
Majamet (21 anys)	Dn Juan Moranta Tur
Majamet (39 anys)	Dn Josep Taltavull Tur
Majamet (3. ^a edat)	Dn Mariano Tur «Damià» Riera
Un moro (3. ^a edat)	Dn Josep Planells Planells
Xac (36 anys)	Dn Joan Bas Taltavull
Josep (25 anys)	Dn Santiago Chatain
Maria (47 anys)	
Jaumet «fill de pit de Maria» (1 any)	
Alí (3. ^a edat)	Dn Simon Planells Ferrer
Un moro (3. ^a edat)	Dn Joan Calbet Riquer

Un moro (4. ^a edat)	Dn Bartomeu Ribes Gotarredona
Maria Meca (2. ^a edat)	Doctor Dn Joan Gotarredona Tur
Un moro (3. ^a edat)	Dn Josep Antoni Tur Calbet
Un moro (3. ^a edat)	D. ^a Antònia Gotarredona Rosell
Un moro (3. ^a edat)	Esperança Ferrer
Un moro (4. ^a edat)	Joan Ramon Calbet
Maria del Pilar (34 anys)	
Josep Catany (30 anys)	Bartomeu Rosselló Palau
Un moro (no consta)	Josep Ferrer «Miqueleta»
Xoxim Varasucar	
(6 anys)	Bartomeu Riera
Josepa Maria (4. ^a edat)	Marc Riquer Joan
Maria Suaus (4. ^a edat)	Vicent Tur «Boto»
Majamet (3. ^a edat)	Antoni Ponç
Un moro (3. ^a edat)	Josep Ferrer de Josep

Dels trenta-quatre esclaus esmentats, vint-i-u eren evidentment musulmans i els altres tretze estaven batejats, com indiquen llurs noms cristians. Les dades assenyalades es refereixen a l'any 1786 i, com és lògic esperar de persones comprades per fer feina, la més normals entre ells és la tercera edat, que en alguns padrons designa l'interval que va dels vint als cinquanta anys.

Quant als propietaris, pel tractament selectiu de «Don» i «Donya» que a la major part d'ells es dona en els padrons, es pot ja suposar que aquestes persones eren de categoria social relativament alta. I coneixent un poc el panorama de la societat vilera d'aquells anys se les identifica tot d'una amb les famílies que formaven l'aristocràcia eivissenca:

Dn Josep Balansat Palerm pertanyia a la família dels Balansats de sa Portella, era tinent coronel del regiment d'Orà i germà de l'avi dels que més tard serien els generals Ignasi i Lluís Balansat Briones.

D.ª Teresa Bardaxí Laudes era tia del pare de Pere i Mariano Bardaxí Balansat, que també serien generals.

Dn Pedro Navarro Ortíz era fill d'un administrador de les Reials Salines i ell fou administrador de l'Hospital del Rei.

Dn Mariano Balansat Esteve era el pare dels futurs generals Ignasi i Lluís.

Dn Josep Botino Nicolau. Darrer membre de la família Botino a Eivissa, era capità de milícies del Pla de Vila i propietari de la casa senyorial de Can Botino, que el seu gendre, Dn Mariano Montero Laudes i les seues nêtes Josepa i Maria Antònia Montero Botino «rebatejaren» amb el nom actual de Can Montero.

Dn Marcos García de Orozco era administrador de les Reials Salines.

Dn Joan Moranta Tur. Era nét d'un sastre mallorquí i fill d'un apotecari ja nascut a Eivissa que va canviar les medecines per les armes i arribà a ser capità de milícies del quartó de Balansat.

Dn Josep Taltavull Tur. Era regidor degà al temps de l'arribada del bisbe Abad y Lasierra.

Dn Mariano Tur «Damià» Riera. De la branca dels Turs de Ca's Damians de ses Salines, era capità de milícies de Formentera.

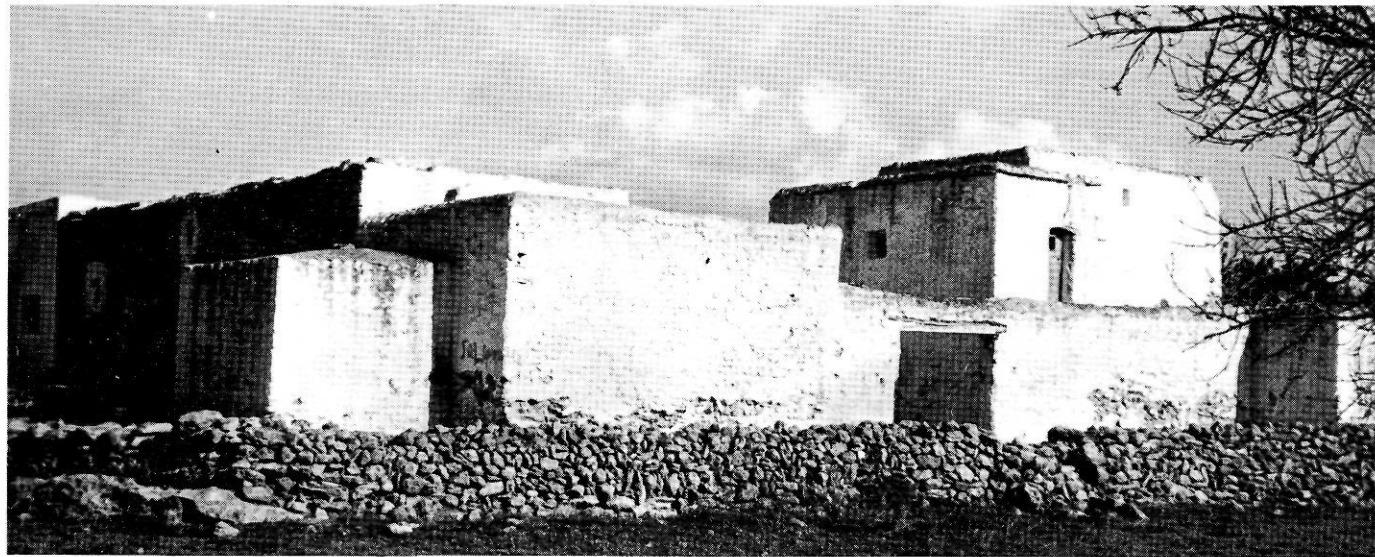
Dn Josep Planells Planells. Era fill del doctor en drets Dn Joan Francesc Planells Joan i oncle del capità Dn Anto-

D.ª Antònia Gotarredona Rosell era cunyada de l'anterior, viuda del seu germà Dn Bernat Tur Calbet.

De les altres nou persones que aleshores encara no rebien tractament de distinció, una bona part estaven ja acumulant les condicions econòmiques per tal que llurs descendents mereixessin dit tractament en el segle següent:

Esperança Ferrer, viuda del patró Miquel Tur Pineda «Cossari», era la mare del doctor en drets Dn Joan Tur Ferrer, que fou un dels principals regidors de l'Ajuntament perpetu de principis del segle XIX.

Joan Ramon Calbet, patró com son pare, és un avantpassat del Bartomeu Ramon Tur que té dedicat un carrer a l'exemple de la Marina.

Casament de l'Alqueria de Dalt (Santa Gertrudis). Encara que la major part dels esclaus d'Eivissa pertanyien a propietaris vilers i havien de pernoctar intramurs, l'única tradició oral que ens ha arribat d'aquells temps d'esclavitud es refereix a un «amet» (esclau mahometà) d'aquesta vella alqueria, el qual, un dia de festa, aprofitant l'avinentsa que els seus amos eren a missa, hauria fugit cap a la seua terra, després de matar uns allots de la casa que no havien anat a l'església.

ni Planells Bardaxí, primer marit de l'escriptora Fernán Caballero.

Dn Joan Bas Taltavull. Capità de les milícies del quartó de Portmany, fou regidor degà després de son cosí Dn Josep Taltavull Tur, i administrador de les Reials Salines després de Marcos García de Orozco.

Dn Santiago Chatain. Era foraster, però fins ara no s'ha pogut identificar.

Dn Simon Planells Ferrer. Cerer d'ofici (fabricant de candeles), el tractament de «Don» li corresponia perquè era regidor quart sota el deganat de Dn Joan Bas.

Dn Joan Calbet Riquer. Fill del patró Mateu Calbet, fou capità de milícies del quartó de Balansat, després de l'«apotecari» Moranta. Posseïa una gran hisenda a l'Hort de Jesús que encara s'anomena Can Calbet.

Dn Bartomeu Ribes Gotarredona. Era fill del doctor en medicina Dn Bartomeu Ribes «Xanxo».

Dn Joan Gotarredona Tur. Nét de Vicent Costa «Redona», teixidor mallorquí, era doctor en medicina i pare de Llorenç Gotarredona Tur que fou regent de l'audiència d'Oviedo i ara té una plaça dedicada Dalt Vila.

Dn Josep Tur Calbet era fill del doctor en drets Dn Bartomeu Tur «Calafat» Martí.

Bartomeu Rosselló Palau. Era patró, fill del també patró Bartomeu Rosselló «Felló». Es va dedicar al comerç i li degueren anar bé els negocis puix que quan el govern s'incautà dels béns dels jesuïtes i va posar en venda les hisendes, ell va tenir prou sous per comprar-les totes o quasi totes. L'últim dels seus descendents fou Dn Bartomeu Rosselló Tur, fill il·lustre de la Ciutat d'Eivissa.

Josep Ferrer «Miqueleta» era igualment patró i oncle polític del corsari Antoni Riquer Arabí. Posseïa una hisenda a Sant Jordi que encara es diu Can Miqueleta (indret on ara solen exhibir-se camells). D.ª Vicenta Ferrer Wallis, mare del diputat Carlos Roman Ferrer, era rebernéta.

Bartomeu Riera era un patró que l'any 1784 perdé el vaixell i quasi la vida, quan, arribant de Mallorca amb alguns passatgers a bord, els moros l'abordaren de nits prop de la costa eivissenca i durant el combat es botà foc la santabàrbara.

Marc Riquer Joan era apotecari d'ofici (en aquells temps els apotecaris no eren gent de carrera).

Vicent Tur «Botó» era també apotecari. El seu fill Joan Tur Guasch ja fou farmacèutic de carrera.

Antoni Ponç era forner.

Josep Ferrer de Josep no s'ha pogut identificar.

Parlar de trenta-quatre esclaus en un període de cinc anys no vol dir que tots hagin viscut simultàniament a l'illa. De fet, cinc d'ells comencen a aparèixer els anys 1789-1790, però l'any 1786 realment se n'hi troben vint-i-nou. I la diferència entre aquest nombre de captius i el de dotze o tretze que es manté entre els anys 1791 i 1796 sembla voler-nos indicar que devia estar-se produint un canvi en el sistema de l'esclavitud.

L'any 1791 la major part dels propietaris ja s'havien desfet dels seus esclaus, i uns pocs s'havien mort. Només en quedaven vuit en actiu:

D.ª Teresa Bardaxí Laudes
Dn Mariano Balansat Esteve
Dn Joan Bas Taltavull
Joan Ramon Calbet
Bartomeu Rosselló Palau
Dn Joan Moranta Tur
Dn Josep Balansat Palerm
Bartomeu Riera

Però abans de 1796 els cinc primers ja s'havien mort, i Dn Joan Moranta s'havia després del seu Majamet. Don Josep Balansat i el patró Bartomeu Riera presidien ara, com a més veterans, un petit grup d'altres set propietaris que s'havien anat estrenant des de 1791 i que posseïen un total de dotze esclaus:

Maria Teresa	}	Dn Josep Balansat Palerm,
Rosa de Lima		tinent coronel
Joaquim Verasucar		Bartomeu Riera, patró
1791 Josep Catany		Bartomeu Rosselló
		Rosselló, hisendat
1791 Maria Concepció	}	
(32 anys)		
1791 Miquel de la Mar,		Ramon Vinyes, menestral
fill de Maria Con-		
cepció (1 any)		
1792 Maria Meca (16 anys)		Bernat Guasch, patró
1793 Josep Ramon (15 anys)		Dn Joan Tur Gotarredona,
		advocat
1793 Un moro (70 anys)	}	Dn Marc Planells Planells,
1793 Esteve (16 anys)		procurador
1796 Anna (22 anys)		Dn Josep Sala «Benet»
1796 Florentina (2 anys)		Castelló, notari

El més característic d'aquest grup d'esclaus és que només n'hi ha un de musulmà: el vell moro de Dn Marc Planells. Els altres onze són tots batejats.

Josep Catany ha canviat d'amo, però no de casa. Bartomeu Rosselló Rosselló era fill de Bartomeu Rosselló Palau i va heretar l'esclau Josep Catany quan el pare va morir.

Maria Meca de Bernat Guasch sembla que deu ser l'esclava del mateix nom que posseïa el doctor Joan Gotarredona Tur, el qual morí l'any 1790.

Josep Ramon, del doctor Joan Tur Ferrer, té moltes probabilitats de ser el mateix Josep Ramon que abans posseïa Dn Josep Balansat Palerm. Tenia la mateixa edat i la seua presència a casa de l'advocat coincideix amb la seua desaparició de la casa del militar.

Pel que fa als set nous propietaris,

Dn Josep Tur Ferrer era fill del patró Miquel Tur Pineda «Cossari» i d'Esperança Ferrer, ja esmentats abans.

Dn Marc Planells Planells, fill del doctor en drets Dn Joan Francesc Planells Joan, fou el primer sogre de Cecília Böhl de Faber, àlies Fernan Caballero.

Dn Josep Sala «Benet» Castelló, fill d'un notari del mateix nom que perdé la vida en l'atac dels moros al vaixell del patró Bartomeu Riera, donà la seua única filla en matrimoni al sots-tinent Carlos Jasso Borreguero, convertint-se així en la soca eivissenca d'aquest nou empelt de llinatge foraster.

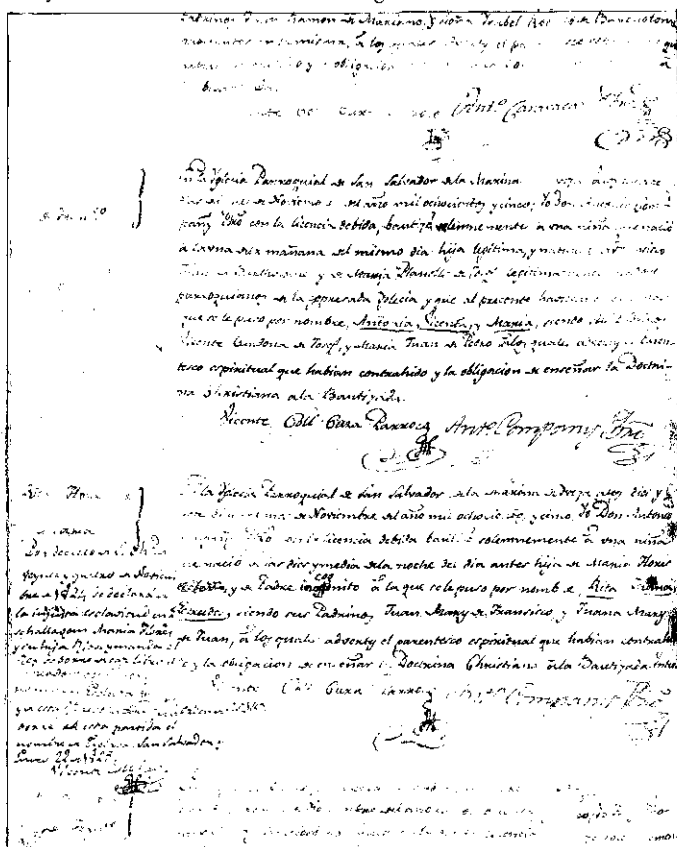
Bartomeu Rosselló Rosselló era el besavi de Dn Bartomeu Rosselló Tur, periodista i ara fill il·lustre de la nostra ciutat.

Bernat Guasch, fill de Joan, coexisteix a la Marina amb altres tres patrons de cognom Guasch, d'edat pròxima a la seua i fills també de Joan; el que fa pensar en una possible família fecunda en «llops de la mar».

Ramon Vinyes Gilabert, natural de Tarragona, es casà l'any 1749 amb una eivissenca i va importar el seu cognom a la nostra illa.

La tendència decreixent del nombre de captius s'accentuà davant la proximitat del segle XIX. L'any 1800 celebraren la nit del canvi de segle a Eivissa només set esclaus, servint a cinc (?) propietaris:

Partida de bateig de Rita Flores. La manca de qualsevol referència a pares llegítims, típica de les inscripcions baptismals dels infants de les esclaves, caracteritza també aquesta fe de bateig d'una filla de Maria Flores, esclava del patró Bernat Guasch. Vint anys després, Vicent Coll Gario, rector de l'església del Salvador esborrà el nom d'esclava de dita inscripció perquè, com es llegeix al marge: «Por decreto de S.M., a veinticuatro de noviembre de 1824, se declaró la injusta esclavitud en que se hallaban Maria Flores y su hija Rita y manda el Rey se borre de este libro el nombre de esclava. Y (en virtud) de esta real resolución y de orden de S.S. Ilma. borré de esta partida el nombre de esclava. S. Salvador y enero 22 de 1825. Vicente Coll. Regente».

Casament de can Selleres de Dalt (darrera l'Església de Jesús). De cara cap a Vila i ara sota l'espasa de Damocles de les màquines urbanitzadores, aquestes velles parets perpetuen el cognom del patró Josep Selleres, antic propietari d'aqueixa finca i de la darrera esclava que hi hagué a l'illa d'Eivissa. Possiblement en més d'una ocasió els ulls de la captiva pogueren contemplar, des d'aqueixes elevades costeres del seu amo, l'ampli horitzó d'un mar que, lliure, s'allunya cap a la terra africana.

Maria Teresa i Rosa de Lima a Dn Josep Balansat
 Anna i Florentina a Dn Josep Sala «Benet»
 Joaquim Varasucar al patró Bartomeu Riera
 Maria Meca al patró Bernat Guasc
 Miquel de la Mar a Ramon Vinyes

El signe d'interrogació darrera la xifra cinc vol indicar la possibilitat que haguessin estat sis els propietaris servits la nit de cap d'any de 1800; perquè en el padró de Sant Elm de 1801 hi figura un membre nou del grup de propietaris: el patró Josep Selleres Sorà. I com que el padró de 1800 està signat el 15 de juny hi cap la possibilitat de que Josep Selleres hagués comprat la seua esclava, de nom Maria Teresa, abans d'acabar el segle XVIII. El que sembla segur és que per anar-la a comprar degué passar per sa Portella, puix que l'any 1801 Dn Josep Balansat Palerm ja no té l'esclava Maria Teresa i l'any abans encara era a casa seua. Sembla com si aquest vell tinent coronel no volgués que, poguent-ho ell remeiar, ningú no passàs falta d'esclaus.

El patró Josep Selleres Sorà, nét de Jeroni Selleres i de Gabriel Sorà, dos patrons mallorquins establerts a Eivissa, fou probablement el darrer eivissenc resident a l'illa que va comprar una persona. I com si no n'hagués tengut prou amb aquest rècord, va competir també victoriosament per assolir el rècord en la cursa de resistència contra «el rellotge de l'abolició». Va conservar Maria Teresa i una filla seua del mateix nom almenys fins l'any 1827, nou anys abans que es decretàs l'abolició de l'esclavitud a territori espanyol metropolità.

Els altres esclaus abans ja havien anat desapareixent a poc a poc de l'escena.

L'any 1807 apareix per darrera vegada Anna, de Josep Sala «Benet».

L'any 1808 apareix per darrera vegada Rosa de Lima, de Josep Balansat.

L'any 1810 apareix per darrera vegada Joaquim Varasucar, de Bartomeu Riera.

L'any 1811 apareix per darrera vegada Florentina, de Josep Sala «Benet».

L'any 1817 apareix per darrera vegada Miquel de la Mar, de Ramon Vinyes.

L'any 1824 (?) apareix per darrera vegada Maria Flores, de Bernat Guasc.

Allargant el símil esportiu emprat abans, parlant de Josep Selleres, es podria dir que el seu col·lega Bernat Guasc va guanyar la medalla d'argent en la competició esclavista, però se li va entregar amb molta més solemnitat que la d'or a Josep Selleres, puix que el cas de la seua esclava Maria Flores (abans Maria Meca) va entrar a les Corts del trienni lliberal de 1820-23.

Maria Meca sembla haver estrenat al mateix temps nou segle i nom nou. Després d'un breu període d'ús alternatiu de «Meca» i «Flores», des de l'any 1801 se l'anomena sempre Maria Flores. I segons documents aportats per Isidor Macabich (Historia de Ibiza, II, Apéndice V: Sobre

Cautivos), presentà demanda contra el seu amo Bernat Guasch a les Corts constituents de 1820. Però les Corts liberals no arribaren a resoldre aquest cas i Maria Flores obtengué la llibertat, juntament amb la seua filla Rita, després de la restauració de l'absolutisme, per un reial decret de 24/11/1824, que declarava injusta la seua esclavitud i manava que fos esborrada del llibre parroquial la designació d'«esclava» referida al seu nom.

Però anava equivocat l'autor de l'article de Estampa de Madrid, del qual Isidor Macabich, sense més concrecions, cita el següent paràgraf: «*Puede, pués, decirse que hasta este momento la esclavitud, aún de personas blancas, subsistió en España, habiendo sido la postrera víctima la ibicenca Maria Flores*». Perquè encara quedaven Maria Teresa de Josep Sellarés i la seua filla, llevat que aquestes no fossin blanques.

Després d'haver fet coneixença amb aqueixos esclaus desenterrats del sepulcre de la nostra història i a l'hora de deixar-los tornar al repòs dels vells papers, fan encara coar per a una resposta alguns dubtes insatisfets: —¿Quina degué ser la causa de la progressiva extinció de l'esclavitud a l'illa, abans encara que la mentalitat abolicionista es posàs de moda a Espanya? —¿On se n'anaven els esclaus que deixaven de figurar en possessió dels seus propietaris? —¿No tenien també esclaus els pagesos? —¿Quins avantatges tenien els esclaus batejats?

Quant a la primera pregunta, no seria realista atribuir a «sentiments humanitaris» d'unes persones determinades l'acabament d'una situació que no havia commogut els sentiments d'incontables generacions d'avantpassats seus. I no existint en aquells temps a Espanya traves legals ni oposició social o religiosa prou fortes per explicar el retrocés de l'esclavitud, podem pensar que es tracta d'un cas que convengui explicar mitjançant el recurs a la «infraestructura marxiana»: els factors econòmics.

De fet els padrons parroquials esmentats presenten uns quadres familiars que fan sospitar que tenir esclaus podia haver-se tornat anti-econòmic.

Moltes de famílies tenien criats o criades; algunes, juntament amb els esclaus. A les parròquies foranes abunden també les cases on també hi ha criats, criades, pastorets, arriats... Això fa pensar en una expansió demogràfica que estava superant o havia superat ja les necessitats de forces laborals, sense haver-hi el recurs de l'emigració que en èpoques posteriors ha servit de vàlvula d'escapament.

Recordant temps no tant llunyans, hom s'inclina a suposar que molts d'aquells criats es devien sentir ben pagats amb un repaire per jeure i podent dur la mà al plat d'ara i en tant. L'esclau causava les mateixes despeses a l'amo i a més l'havia de comprar. Havent-hi a l'illa gent de sobres per fer les feines era un luxe adquirir esclaus que costaven un car diner. Per això és difícil evitar la temptació de creure que els darrers propietaris que se'n despregueren els conservaven més per «fer es pinxo» que no pel benefici que treien de la seua possessió.

I que consti que aqueixos raonaments no fan més que suggerir una resposta d'emergència a la pregunta proposada. Una explicació exhaustiva i segura requeriria indubtablement un estudi del tema a nivell més ampli i més profund.

Pel que fa a la destinació dels esclaus que deixaven de figurar a les llistes dels padrons, s'ha de pensar que els tres

camins possibles per a un esclau que se n'anava de la casa del seu amo eren: el de la fossa, el de la casa d'un altre propietari que l'hagués comprat o heretat i el de la llibertat. Els nostres coneguts segurament que es repartiren per totes aquestes rutes. Però sobretot dels darrers es pot suposar que foren manumitits, perquè eren massa joves per morir-se tots i el mercat d'exportació ja no funcionava. Però ara es presenta una altra pregunta: Aqueixos tornaven a la «seua terra» o es quedaren donant tombs per Eivissa? Molts d'ells ja eren pràcticament eivissencs; alguns ho eren fins i tot de naixement. Eivissa era la seua terra encara que no hi fossin feliços. No coneixen cap altra gent ni altres terres ni altra parla... Per a aqueixos tornar a «la Moreria» era anar-se'n a l'estranger, a viure entre desconeguts. És possible que alguns hagin quedat a Eivissa mesclats amb els venturers que es movien per les llistes dels padrons sense cognoms que els identificassin.

La pregunta de si els pagesos no tenien esclaus brolla de l'estèreotip que ens fa imaginar els esclaus treballant els camps a cops de fuet contraposat a la constatació que tots els que hem trobat a Eivissa eren propietat de gent de Vila.

De fet en aqueixa darrera època els esclaus eren un luxe dels vilers. En èpoques anteriors, certament, es troben algunes referències d'esclaus de gent del camp, però hi ha motius per pensar que el seu nombre no era gaire elevat. En els llibres de Baptismes del segle XVI que encara es conserven consten els batejos de noranta-set esclaus (54 infants i 43 adults) i només n'hi ha dos que pertanyin sense cap dubte a pagesos. D'altres sis es pot dubtar. La proporció sembla prou significativa.

Després de comprovar que els esclaus cristians foren els darrers a assolir la llibertat, és inevitable preguntar-se quina avantatja els proporcionava el baptisme. I no ens referim al profit espiritual que en pogués treure algun esclau convençut (si és que n'hi havia cap) sinó els avantatges socials derivats de la seua condició de batejats.

Sembla que una de les causes que podien moure els captius a fer-se batejar o a fer batejar els seus infants, era la limitació que el bateig establia per als càstigs físics. La responsabilitat de l'amo era molt més grossa si colpejava malament «carn batejada» que no si li fugia la mà damunt les costelles d'un moro.

El propietari d'un esclau cristià li havia de permetre també l'observança de les prescripcions canòniques de l'Església referents a la recepció dels sagraments, inclòs del matrimoni. Però considerant les circumstàncies dels cinquanta-quatre batejos d'infants d'esclaves del segle XVI, dels quals queda constància, hom treu la impressió que les mares que estaven canònicament casades, eren «donades al mascle», perquè, de fet, en la partida de bateig no es fa quasi mai menció del pare.

Però tot això era fruita del temps i en comptes d'esquinar-nos ara els vestits davant les «barbaritats» d'unes èpoques que no coneixien encara els drets humans ni l'esperit cristià del Vaticà II, podem meditar la resposta d'un cert tarambana que contestava així a les reconvençions que li feien: «Amb el meu cap vosaltres haurieu fet el mateix que jo».

JOAN PLANELLs RIPOLL